

Govor o Bogu i druge vjerske teme u djelima Ivana Softe

Povodom 100. obljetnice rođenja

*Draženko Tomić**

Sažetak

Književna djela Ivana Softe nastaju u svijetu pobrkanih vrijednota, bezvlada i me-teža. U njima je oslikan život siromašnih nadničara, luralica i seljaka u tijeku i nakon Prvoga svjetskog rata, s posebnim naglaskom na hercegovačko selo. Zam-jetan i provokativan govor o Bogu i drugim vjerskim temama i običajima najčešće je uklopljen u kontekst razmišljanja o smislu života, spora s tradicionalnim nazo-rima na svijet ili u psovci. U ovom članku smo nabrojali i analizirali ta mjesta, uvijek imajući na umu da Softa nije obrazovani teolog ni filozof, nego seljak koji je u životu mnogo patio.

Ipak, nismo mogli previdjeti da Softin prikaz govora o Bogu veoma odskače od stvarnoga stanja u hercegovačkom selu (osim možda onoga koji govori o psovci), i da ključni odlomci s tom tematikom, očito odnekud posuđeni, vrlo nepravilno strše na tvrdom hercegovačkom kamenu. Uputili smo i ozbiljnu zamjerku: Softa je ispustio iz vida kolektivnu vjeru i zajednički sustav vrijednota kao bitnu sastav-nicu života na selu, te smo izrazili žaljenje što nije naišao na nekoga tko bi mu otvorio mogućnosti filozofskog govora o Bogu i problema zla u svijetu.

Ključne riječi: Ivan Softa, književnik hercegovačkoga sela, Bog i vjerske teme.

Uvod

Ivan Softa (Smokinje, 1906 —?, 1945),¹ hrvatski književnik, sva svoja djela ob-javljuje u tridesetim i četrdesetim godinama prošloga stoljeća, a bave se direktno

* Mr. sc. Draženko Tomić, Gospić.

1 Ivan Softa (1906 — 1945) rodio se u Smokinjama (BiH). Pučku školu je započeo predratne 1913/14. godine u Rasnu. Oko 1920. odlazi u Slavoniju, zapošljava se u vinkovačkoj ciglani i tu osta-je šest godina. Zatim dvije godine luta, tražeći posao. U Zagreb dolazi 1934. godine. Tek je 1938. godine dobio stalno zaposlenje kao klupar na gradskoj tržnici Dolac. Od 1941. namještenik je Gradske knjižnice. Nestao je 1945. godine. Softina bibliografija sadrži 34 jedinice, s rasponom ob-javlivanja od 1933. do 1944. godine. Prvi objavljeni roman je *Na cesti* (Binoza, Zagreb 1935). Sli-jede *Dani jada i glada* (Matica Hrvatska, Zagreb 1937) i *Nemimi mir* (Matica Hrvatska, Zagreb 1940).

ili indirektno sudbinom hercegovačkog sela. Okupljena su u Sabranim djelima (Pitri, Zagreb 1994–1996)². Za izradu ovoga rada konzultirana su sva Softina djela, ali je pretežni naglasak stavljen na tri romana: *Na cesti*³, *Dani jada i glada*⁴ i *Nemirni mir*⁵.

Sva Softina djela bave se ruralnom sredinom između dva svjetska rata. Želimo istražiti govor o Bogu i prikaz vjerskih tema u tom ambijentu. U tu svrhu pobrojana su i obrađena sva mjesta koja govore o Bogu ili vjerskim temama, s tim da se nije posebno ulazilo u rasvjetljavanje uloge moralnih načela u Softinim djelima, osim onoliko koliko je potrebno za našu temu. Odabrana mjesta tematizirana su u više cjelina radi preglednosti, a u okviru njih nastojalo se paziti na kronologiju nastanka djela, kako bi se mogao lakše slijediti razvoj Softina govora o naznačenoj temi.

Cilj članka je pokazati da Softin govor o Bogu nije stvarni prikaz govora o Bogu u hercegovačkom selu, nego proizvod Softina osobnoga životnog iskustva i susreta s ljudima izvan naznačene sredine. Pri tome smo, uz dužno poštovanje i obazrivost, neprestano imali na umu nekoliko činjenica:

— Softa nije neki empirist koji bi iz svoga iskustva zaključio iskustvenu Božju neopipljivost, pa to prema logičkim pravilima izrazio. On je književnik s ne-

- 2 Softa, Ivan, *Sabrana djela. Svezak I. Nemirni mir*, (reprint izdanja iz 1940. godine, u nastavku rada koristim kraticu »Nm«), *Dani jada i glada*, (reprint izdanja iz 1937; u nastavku rada koristim kraticu »Djg«), Pitri, Zagreb 1994. (Svaki roman ima svoju numeraciju od 1 dalje.)
Softa, Ivan, *Sabrana djela. Svezak II. Na cesti, Roman nezaposlenog radnika*, 7–128, (u nastavku rada koristim kraticu »Nc«), *Razlaz poznatih*, 129–193 (u nastavku rada koristim kraticu »Rp«) i *Tko poznaje ovoga*, 195–199.
- 3 Softa, Ivan, *Sabrana djela. Svezak III. Pjesme, Pripovijesti, Publicistika, Kritika o Ivanu Softi, Ivan Softa u međunarodnoj književnosti, Životopis Ivana Softe*, Pitri, Zagreb 1996.
- 3 *Na cesti*, (Binoza, Zagreb 1935) Roman opisuje radnike, siromahe, propale poljodjelce, dangube, Cigane... Svi oni prose od vrata do vrata, susreću se sa sebi sličnima, hodaju jedno vrijeme zajedno, razilaze se i opet nalaze. Glavni lik se zove Sumnjivi. S Cacom se otisnuo iz zagrebačke ubožnice na cestu Zagreb–Beograd. Pridružuju se likovi: Mesar, Pekar, Kost, Desna strana, Bezduga, starac »Čovjek«... U intimni odnos Sumnjivog i Cace umiješao se Mesar. Caca bježi s njim, a Sumnjivi se vraća u Zagreb.
- 4 *Dani jada i glada*, Matica hrvatska, Zagreb 1937. Roman kroz sudbinu nekoliko obitelji prikazuje bijedu u malom hercegovačkom selu tijekom Prvoga svjetskog rata. Ivan Zadrušić Amerikanac je ishodio oslobođenje od regrutacije. Obitelj drži na rubu gladi, zlostavlja suprugu Grizeljušu i malodobnog sina Iku. Izgubio je štednu knjižicu i pomjerio razumom. Brat mu Miše odlazi u rat i ostavlja suprugu Biku i djecu. Dezertira, skriva se po selu, biva prokazan i uhićen. Pogiba pri ulasku srpske vojske u mjesto. Janja i Stanko razmišljaju o vjenčanju, ali ih rat razdvaja. Na povratku s bojišnice Stanko pogiba. Marko Juričin odlazi na bojišnicu, tamo dobiva padavicu, vraća se kući, ne nalazi suprugu Vranjku ni djecu — otišli su na prehranu u Slavoniju. Suprugu tjera od kuće, te prilikom epileptičnog napada pogiba na ognjištu.
- 5 *Nemirni mir*, Matica hrvatska, Zagreb 1940. Roman je povijest potomstva hercegovačkog seljaka Jure Aničina. U prvom svjetskom ratu dva su mu sina poginula, a treći, Markan, se vratio bez noge. Obitelj je posvađana sa susjedom Dudalićem, višim žandarom i narodnim poslanikom, čija se razvratna kćer Lela spetljala s Ikešom i zavadila ga s djedom Jurom. Obiteljska zadruga se podijelila. Jurini unuci Ante i Janja na dohrani u Slavoniji proživljavaju svoju sudbinu: Janja nastrada s nekakvim povratnikom iz rata, bježi od hranitelja i završava u javnoj kući. Ante od svoje hraniteljice dobiva imutak i njezinu sinovku za ženu. Markan se seli sa ženom i djecom k sinu u Slavoniju.

koliko razreda škole, koji je svoja djela pisao teškom i žuljavom rukom, doslovno na cesti.

- Softa je čovjek koji je, kao i cijela njegova generacija, mnogo patio. Danomice se suočavao s vlastitom bijedom i bijedom ljudi koje je poznao. Čini se da je on (ili za njega netko u koga je imao povjerenje) u jednom trenutku žestoko optužio Boga zbog životnih nedaća i nepovratno se razišao s njim.
- Softini likovi su gladni kruha i rada, oni čine svijet koji ima svoje posebne misli, razmišljanja i jezik. Ti likovi se kreću u svijetu pobrkanih vrednota, bezvlada i meteža. Očekivati od njih nešto iznimno u smislu uzvišenih filozofskih tvrdnji ili izbrušenih vjerskih dogmi premašilo bi njihove mogućnosti.

I. Govor o Bogu

Iščitavajući djela Ivana Softe, može se steći dojam da je u njima govor o Bogu vrlo oskudan. S pravom bi se više očekivalo od čovjeka koji potječe iz tradicionalno katoličkoga hercegovačkog sela. Međutim, ako se izdvoje ta mjesta, vidi se da Softa ipak, sebi svojstvenom jezgrovitošću, iznosi osnovne stavove i dvoumljenja — pažljivo i odmjereno dozirane. Roman *Na cesti* najčešće o Bogu govori u kontekstu razmišljanja o smislu života ili pak kroz psovku, a druga dva romana više u kontekstu tradicionalnog shvaćanja Boga i njegove opreke.

Kako to obično i biva u literaturi dvadesetoga stoljeća, pa tako i u Softe, rječitiji su oni likovi koji stavljaju u pitanje uvriježeni način razmišljanja o Bogu kao stvoritelju i svevladaru. Daju se naći tumačenja svrhe svijeta, uzroka rata i smislenosti patnje koja odudaraju od kršćanskog, te više pristaju nekoj deistički ustrojenoj koncepciji svijeta. Čak štoviše, u ekstremnim zgodama taj Bog, ako i upravlja ovim svijetom, onda to čini manirama jednog sadiste. Oni drugi, koji ostaju pri uvriježenom načinu mišljenja, većinom su u defenzivi. Softa im ne daje dovoljno riječi da opravdaju svoje stavove. Najjači im je argument fratrova propovijed.

Razmišljanja prvih, onih rječitijih, podrijetlo imaju izvan zatvorene hercegovačke sredine — u govoru su onih koji su jedno vrijeme izbivali izvan rodnoga mjesta. Te su se »kliconoše« ili družile s »učenicima ljudima«, ili su imale vrlo traumatične životne situacije (rat), ili su bile pod neprestanim pritiskom (glad). Razmišljanja onih drugih, defenzivnih, Softa je rezervirao za neuke koji nisu išli nigdje izvan Hercegovine i nisu ništa vidjeli, ili pak one kojima je profesija tako nastupati (fratri).

I još nešto tako svojstveno umniku zapada: svi ljudi imaju pravo na svoga Boga, samo kršćani (katolici) ne. Softa o međuvjerskoj toleranciji kaže: »Zato ih ne smijemo nazivati bezbožnicima, ako ne vjeruju u ono, što mi vjerujemo. Svaki čovjek ima svoju vjeru i svojeg Boga.«⁶

6 Džg, 36.

U romanu *Na cesti* govor o Bogu će započeti razmišljanjem o slučaju (slučajnosti). Sumnjivi⁷ ne može vjerovati u slučaj, radije prihvaća misao o sudbini. Za njega, sudbina je ono što čovjek proživljava. Dolazi na misao o nekom biću koje određuje tijek života svakom čovjeku još pri njegovu rođenju. Ne prihvaća da bi to biće bilo dobro: »Je li to moguće da postoji tako besposleno biće, koje nema drugoga posla i koje je ujedno toliko krvoločno da tolike nedužne ljude muči? Ta, eto ja... Što sam ja zgriješio tome biću, da me godinama kažnjava bijedom i glađu. Ta, u porodu mu moraju svi ljudi biti jednaki, a ako hoće da iskuša dobre ili loše strane svakoga pojedinca, onda mora dati svima jednake životne prilike, da se kod svakoga jednako razvijaju, pa onda ga suditi po njegovim djelima.«⁸ Kako ga iskustvo ne upućuje na to da se sva bića rađaju u jednakim životnim okolnostima, Sumnjivi zaključuje da toga »besposlenoga bića« nema i da čovjek čovjeku određuje sudbinu.⁹

Ako je Bog maknut s vrha, nešto ga treba zamijeniti. Što to Softa vidi na pije-destalu ljudskih božanstava? To su oni nagoni s kojima se čovjek ne može nositi. Na prvom mjestu stoje proždrljivost i grabežljivost. Kako čovjek hoće da što prije nahrani svoju glad, tako ona postaje bog. U naravi toga boga je da proizvodi nered. Desna će strana reći: »Ali čovjek obožava tu proždrljivost; to je njegov jedini bog, kojemu on sve žrtvuje, i u tim žrtvama on nalazi lično zadovoljstvo, i tone u obožavanju toga boga, bez obzira na sve posljedice.«¹⁰

Ustanovili smo da Softin Bog nije i ne može biti pravedan prema svima: on je nepravedan dok stvara i nepravedan dok određuje sudbinu. On nemilosrdno proždire ljude, *na cesti*, u ciglani... Taj Bog je »osakaćeni Bog«¹¹. Dok je slušao pjesmu nekoga vojnog invalida, ona se Mesaru činila »kao krik čovjeka kojega je život pobijedio, kao krik boga, koji bi htio stvarati, ali je nemoćan u svojoj osakaćenosti.«¹²

U romanu *Dani jada i glada*, nadahnutom temama iz života u Hercegovini u tijeku i odmah iza Prvoga svjetskog rata, za Softin govor o Bogu temeljno i presudno pitanje je: Zašto rat? Na njega on nudi dva odgovora: prvi da je rat Božja kazna, prokletstvo¹³, a drugi da je rat plod ljudskoga bezumlja.¹⁴ U *Danima jada i glada* to je osnova sukoba Miše i ostalih ukućana.

7 Caca pita: »'Zašto te zapravo zovu Sumnjivi?' 'Zato, jer nikada nikome nisam htio ništa vjerovati. Vjerovao sam u ono, o čemu sam se sam uvjerio da je istina.'« (Nc, 16)

8 Nc, 36–37.

9 Usp. Nc, 37.

10 Nc, 59.

11 »Osakaćeni Bog« naziv je jednog od poglavlja u romanu *Na cesti*, koje govori o nekom vojnom invalidu.

12 Nc, 66.

13 Usp. Djg, 25–26, 58, 66 i druga mjesta.

14 Usp. Djg, 8; Marko Juričin, vrativši se iz rata, nalazi praznu kuću, bez žene i djece. »Na mjesto dječjeg smijeha čuo sam mišje cviljenje, na mjesto ženina zagrljaja polijevala me kiša kroz razrušeni krov. Suze vječnoga Boga na ruševinama čovječjeg bezumlja.« (Djg, 49)

Bog Softinih junaka nije milosrdni otac pun ljubavi prema ljudima. On je prije Mars, bog rata. Također je i osvjetnik. U posvemašnjoj bijedi i oskudici muškarci i očevi tuku žene i djecu, a Bog bije i kažnjava preko mjere za svaki prekršaj, ne pazeći kamo i kada će udariti.¹⁵ I kao što se djeca i žene panično boje udaraca pesnice, tako isto starice strepe od bilo koje riječi razgovora kojom bi se dovelo u pitanje Božju svemoć — Ne izusti imena Božjeg uzalud! — uz jednako obrazloženje: Bog će kazniti! U tih preplašenih duša mnoga pitanja ostaju bez odgovora.¹⁶ (Grizeljuša će se usprotiviti mužu tek onda kada on oboli i izgubi svoju štednu knjižicu. Slično, toliki drugi tek kada su u sebi ubili ili oslabili naučenu sliku o Bogu, podižu svoj glas protiv predrasuda.)

U raspravama o Bogu Softa suprotstavlja žene i muškarce: one su ostale na ognjištu, a oni su bili na bojišnici; one nisu nikada izišle iz svoje zatvorene sredine, a oni su vidjeli svijeta i susreli se s drugačijim ljudima; one, iako su trpjele veliku oskudicu, ostale su vjernice, a oni su većinom svoju vjeru ostavili negdje u rovovima.¹⁷ Ova razlika u žena izaziva zabunu i izaziva strah, a u muškaraca nervozu i čuđenje. One se brane nekim tvrdnjama koje niti same ne razumiju, a oni opet iznose neke stavove koji nisu primjereni njihovu staležu ili stupnju obrazovanja.¹⁸ Bika neće, na primjer, mužu Miši znati odgovoriti na njegova razmišljanja o patnji, prokletstvu i ostalim nedaćama, ali kršćanski odgojenom dušom osjeća da Miše huli Boga. Ona ne shvaća što on to govori i obraća mu se prijekornim riječima: »(...) ne vrijeđaj Boga!«, »Ti kao da ne vjeruješ u Boga (...)«, »(...) kao da si postao 'fiškal' u soldačiji...«.¹⁹ Možemo u ovome prepoznati i dio Softina osobnog iskustva, bilo prilikom rijetkih posjeta svojim u rodnom domu, bilo kada se našao u sličnoj situaciji negdje u svijetu. Tada niti je mogao niti znao obraniti svoje vjerovanje argumentima koje je naučio kod kuće. Kao i ove žene, vjerovao je jednostavno zato što vjeruje, ili zato što je to fratar rekao.

Umjesto da oslika ljepotu susreta nakon mnogo dana izbivanja, Softa Zadrugać doводи na rub svađe. Mišina majka misli da je on lud ili opsjednut, a susjede

15 U jednoj su kući zanoćili. Gazdarica im je dala večeru i to popratila riječima: »Šta ćete, djeco. Bog je to dao. Stvorio nas je zato da se patimo. Božja je to volja, djeco. — Ne znam, ali ne mogu se sjetiti, da bih ga toliko uvrijedio, da me tako teško kazni.' Šuti, sinko. Mi ne znamo kada griješimo. Ali Bog dragi sve vidi i zna. Zato smo tu, da se patimo.« (Nc, 23–24)

16 Pobožna Zadruga u *Danima jada i glada* zdvaja: »Kakvo nas to prokletstvo danas stiže? (...) Kako nas je proklela današnja sveta nedjelja? Oh, Bože! Što smo i Tebi zgriješili, da nas ovako kazniš?!« (Djg, 8). Odmah se kaje. Potvrđuje volju Božju. Razlog da bi Bog kaznio selo nalazi u netom prošlim događajima seoske tuče, jednog ubijenog, zapaljenih kuća... (Djg, 8); Grizeljuša, u očaju nad činjenicom da bi joj muža mogli pozvati u vojsku, pridaje rat vragu, ali se odmah kaje. (Djg, 18)

17 Iznimka je onaj vojnik koji je ubio svoga pretpostavljenoga, pa poručuje da se mole za njegovu dušu jer je ubio čovjeka. Stanko mu odgovara: »(...) svi ćemo otići u pakao, ako Bog uzme za grijehe sva ubojstva.« (Djg, 40)

18 Kada se Miše pita zašto je Bog svijet uredio na određen način, Bika će mu odgovoriti da ne razumijemo njegove mudre poslove. On joj predbacuje da je Bog dao rat, a to nije mudro. Bika mu vjernički odgovara: »Što god on daje, mora da je dobro. Baš u nedjelju je fratar pridikovao da ima dva puta: dobar i zao. Zato, kojim čovjek pođe, tako mu je.« (Djg, 47)

19 Djg, 36–37.

to glasno govore.²⁰ On im dobacuje da su neuke i ne poznaju ono u što vjeruju²¹, te lansira svoju zadnju tvrdnju: »Brat je čovjek, a sestra nauka.«²² Pustoš slobodnog razmišljanja koju je iskusio u susretu s drugim ljudima na bojišnici života, u očima njegove žene i majke poprima oblik razočarenja i primisli o nevjeri. Štoviše, i u samoga Miše izaziva nedoumicu: »Prolaze ljudi puni vjere da će biti bolje. A ja? Što sam ja sada? Čovjek, sjena, vukodlak ili sam đavao, koji je došao, da ovo sve raskida, ili će sve to, što mi je sad u mislima i duši mojoj, mene raskidati?«²³

Je li Softa prihvatio razmišljanje Miše Zadrušina ili je to tek odjek jednoga razgovora s nekim pesimističnim svjetskim putnikom? I smatra li i on da je čovjek na svijetu zato da obavi svoju ulogu i nestane, dok njezina šaljivost ili bolnost ovise o vremenu i sredini?²⁴ Kako god da Softa mislio, njegov Miše duboko žali što se kao ostali²⁵ ne može prepustiti lijepom osjećaju sigurnosti koji je sadržan u riječi Bog. On je taj osjećaj izgubio. Ne može mu se prepustiti zbog vlastita iskustva patnje i vrtnje u začaranom krugu stalnoga pitanja: Čime sam to zaslužio? Njegova se vjera na bojišnici susrela s čovjekom ogoljenim od navika i normi u kojima živi, dakle s pravom životinjom. Pitao se: Zar je to slika Božja? Ako jest, onda je Bog krvolok! Osim ovoga osobnog iskustva, na njega je utjecalo i ono što je slušao od drugih koji kažu da Boga nema. To dvoje, uz nedostatnu poučenost u vlastitoj vjeri, razorilo je Mišinu vjeru i ubilo Boga u njemu. Na drugoj strani vjera Mišine supruge, uz mnogo veću patnju, ali podržavana od vjerničke okoline, još se više učvrstila.

Sukob Miše i njegovih ukućana ipak je završio neriješeno, ali sraz Lele i Ikeše ima siguran ishod. Miše se sudržavao reći da Boga ne postoji, ali dok je na kraju romana sjedio ponad sela i gledao prema rašljanskoj crkvi u daljini, a Boga, makar on bio i krvolok, priznavao postojećim, dotle Lela u *Nemirnom miru* odlučno tvrdi da Boga nema...

20 Susjedi, koja mu je rekla da je poludio, Miše uzvraća: »A zar bi bilo čudo, draga moja, da sad poludimo i ja i ti u ovakvim prilikama. Oh, kako moraju biti jake duše, koje razumiju bol današnjice, i ostanu zdrave! Ali rijetke su one, koje ga shvaćaju, još rjeđe, koje ga shvate i ostanu zdrave. Ljudi meni kažu, da smo mi prevareni, i da ne ratujemo za sebe već za one, koji hoće da se obogate ratom. Može biti, da to sve i nije tako strašno, kako meni izgleda. Meni, koji ništa više nisam znao od kršćanskog očenaša, motike i znoja, a sad su me uvukli u jedan svijet, tako prljav, da se i duša znoji od gađenja.« (Djg, 42–43)

21 »Nije ovaj govor za one (...) koji daju spirine svinjama, jer oni i onako ne razmišljaju u što vjeruju, nego one koji se ograđuju od nametnute vjere i traže novu vjeru.« (Djg, 37)

22 Djg, 38.

23 Djg, 55.

24 Usp. Djg, 8.

25 Vjera u Božju pomoć (koja Mišu gotovo izluduje) očita je u nekoliko primjera: Stanko, razgovarajući s Janjom pred svoj odlazak u rat, iznosi strepnju obzirom na bojišnicu: »Tamo? Ne znam, kako će biti. Olovo ide brže nego kamen, i kad leti, ne vidi se. Ali dat će Bog dobro i sačuvat će me.« (Djg, 12); Iako je tuča uništavala ljetinu, ipak su žene hvalile Boga, tješile se da će barem imati vode i da Bog neće dopustiti da tuča sve uništi. (Djg, 73); Markanova majka Mara s obzirom na razgovor s agom i mogućnost da izgube zemlju veli da će sve biti dobro »(...) ako Bog da...«. (Nm, 26)

2. Govor o kršćanskom moralu

2.1. Grijeh i moralni prijestup

Softa je odrastao u okružju čiji se odnos prema vjeri i moralu može najbolje ilustrirati Ivinim riječima: »U čemu?! E, u čemu je moj grijeh?! Majku i ćaću slušam, ispovijedam se svaki drugi mjesec, k misi idem kad me god puste. Ne mrzim nikoga...«²⁶

Ustvrđimo li da se Softa u romanu *Dani jada i glada* razračunavao s Bogom, onda je u romanu *Nemirni mir* to isto činio s grijehom i uvriježenim moralnim načelima. Istražimo ovo na slučaju Lele.

Lela, jedinica žandara Dudalića, školuje se u gradu. Ljeto provodi na selu. Njezin dolazak kući znači pojavu novih pogleda na svijet u jednoj homogenoj sredini. Prije svega to se tiče predbračnih odnosa i bračne vjernosti. Lela je lik kojim Softa poručuje da je upravo rat pomeo mnoge predrasude i da bračni život u gradu odiše novom slobodom. »Pojmovi od kojih je nekada žene hvatala moralna jeza, sad se ismijavaju«, veli Lela.²⁷ Iako bi se očekivalo da će nam u Leli Softa dati konačan epilog Mišina suprotstavljanja Bogu i svijetu, to se ne događa. Naprotiv, Softa na svoj način osuđuje Lelu, a njezin razvrat smatra posljedicom krivog shvaćanja ženske slobode. Njezina manična borba sa sobom i s drugima da se istrgne iz onoga što je smatrala »malograđanskim zakonima« bijeg je od same sebe i sredine u kojoj je odgojena.²⁸ Softa je u Lelinu školu morala upisao dva polaznika: njezinu majku Lizu i njezina ljubavnika Ikešu. (Liza i Ikeša su ubrzo postali ljubavnici.)

Ikešino zastranjenje Softa će minuciozno analizirati. On je mladić sa sela, devetnaestogodišnjak, odgojen u homogenoj seoskoj sredini za koju je svijet jedna cjelina koju je stvorio i kojom ravna Bog. Što je Bog na nebu, to je najstariji muškarac u obitelji. Dok je Ikeša vjerovao u tu sliku, dotle je slušao djeda i strica. Kada ju je Lela razbila, urušio se cijeli njegov svijet. Kako joj je to uspjelo? Izvela ga je izvan uobičajenih granica morala. To joj i nije bilo tako teško postići kada je saveznicu imala u njegovu mladom tijelu. Možda i nesvjesna svega toga, možda iz vlastite obijesti i nedoškolovanosti, Lela se služi metodom »mrkve i batine«. Mrkva je njezina mladost i ljepota, a batina izrugivanje Ikešine pobožnosti. Rezultat je porazan.

Međutim Lela nije Ikeši uspjela usaditi neki drugi zakon; ubila mu je vjeru, ali mu nije dala novi moral. Softa smatra da je to zato što je i ona sama živjela u kaosu nemorala. S druge strane, s Ikešom je provela kratko vrijeme u kojem, da je i imala neki određeni način po kojemu bi trebalo živjeti, ne bi mu ga mogla tako brzo

26 Brak bez ljubavi, 16.

27 Nm, 75.

28 Ta djevojka bi proživljavala jezu pred slikom sa svoje prve svete pričesti: u bijeloj haljini i s vjenčićem cvijeća oko glave. (Nm, 97)

prenijeti. Kada je otišla, Ikeša se nije imao čemu vratiti. Izdao je svoju obitelj, postao je čovjek uvijek spreman na tuču, onaj koga su se svi klonili.²⁹

Softa će izolirati još jedan razlog Ikešina moralnog potonuća. To je njegova neobrazovanost.³⁰ Da je Ikeša kojim slučajem bio obrazovan duh, on bi, ako i ne vjeruje, svoj moral usavršio naobrazbom, dostigao jedan veći stupanj kojemu vjera nije ni potrebna, jer obrazovan duh sam nadgleda svoja djela. Neobrazovanom su pak moralni zahtjevi vjerom i strahom od posmrtno kazne nasilno nametnuti okovi, koji sprječavaju izživljavanje strasti i nasilja. Ikeša nije napuštao svoje selo; odgajan u strogoj i pobožnoj obitelji svoj spolni odnos s Lelom smatra grijehom jer nisu u braku. Dok je ona ismijavala njegovu pobožnost i rugala se moralnim normama, Ikeša je imao dojam »(...) da iz njegove duše nečega nestaje, što mu je bilo lijepo, i žalio je za tim.«³¹

Krajnji doseg Lelina puta može se iščitati u razmišljanju strinke Tereze. Kao mlada činila je sve da ne rodi dijete.³² Tu tajnu čuva u duši i razmišlja o njoj, a posvajanjem Antuke trudi se kupiti vlastiti mir. Pravda se pred sobom da nije bila svjesna veličine grijeha (iako je kasnije na isti nagovorila Ružicu). I snovi su joj opterećeni tim mislima.³³

Vidjeli smo da Softa osuđuje prijestupe protiv morala, posebno kada govori o hercegovačkom selu.³⁴ A kada govori o Slavoniji ili »cesti«, miri se s drugačijim stanjem stvari: Tamo Bog nije Bog, grijeh nije grijeh, i potrebno je imati djevojku kao i ručati, »ženidba je mahnuti posao koji nikome ne treba«, progovorit će Softa na usta Stanina bivšeg dečka. Ljudi krvavo zarađeni novac propiju i prokurvaju bez ikakva prijekora savjesti. Caca jednostavno pristupa spolnom odnosu, radnici odlaze u javne kuće... Oni koji su odgojeni u drugačijem moralu brzo se utapaju. Janja je sva zdvojna i očajna nakon čina napastovanja³⁵, ali s vremenom će se i sama zaposliti u javnoj kući i nastaviti živjeti novim životom.

2.2. *Ubojstvo*

Nakon što se vratio s bojišnice, Markan se susreće s majčinim pitanjem: Jesi li ubijao u ratu? Radi njezina mira on laže da nije — grijeh je ubijati. Za razliku od svoje majke, on u dubini duše ne želi prihvatiti njezin način gledanja na svijet, ali

29 Usp. Nm, 122–123.

30 Uz neznanje, Softa će kao krivca za bludni grijeh navesti i lijenost. U njoj bujaju strasti i ona obuzima mozak. (Kako smo jeftini, 35)

31 Usp. Nm, 99.

32 Inače, da bi ilustrirao jačinu boli, Softa će se poslužiti slikom one boli koju osjeća majka koja ubija ljubljeno nezakonito dijete za volju društvenih obzira. (Nc, 26)

33 Usp. Nm, 103–104; Ševuša također pamti svoje grijeh. Nažalost lik joj nije dovoljno razrađen. (Vjekovi se smiju i plaču, 57)

34 U *Danima jada i glada* majke mole da im djeca u Slavoniji budu sačuvana od toga zla. (Djg, 81)

35 »Majci u kuću više se ne smijem vratiti... Ta ona bi me proklela, kad bi saznala, što se je sa mnom dogodilo...« (Nm, 68)

se ne smatra niti odgovornim za ono što je činio u ratu, jer u njega nije išao dragovoljno.³⁶

Drugačije je bilo ono ubojstvo koje je učinio Matiša Dudalić. Matiša je bio žandar. Privodeći zeleni kadar, ubio je jednog sumještanina. Pravdao se time da se zakleo Bogu i caru na poslušnost.³⁷ Markan ne prihvaća njegovo opravdanje.

Ovo su dva slučaja govora o ubojstvu (u romanu *Na cesti*) a opisana su i tri samoubojstva. Zajedničko im je da su počinjena u razočarenju nad sveopćom moralnom ili fizičkom bijedom. Možda iz riječi jednog od nezaposlenih radnika progovara Softin odgoj i svijest o vrijednosti života: »Lako je pobjeći od života u smrt, ali junaštvo je uhvatiti se s njim u koštac.«³⁸ Taj razlog ipak nije dostatan za ljude koji su u jednom danu ostali bez posla, drugom bez stana, a već trećeg žandarmarija ih gnjavi na cesti kao skitnice.³⁹

Samoubojstvo je počinila žena koja je saznala da joj je jedno dijete postalo prostitutka, a drugo kriminalac. Prije nego si je prerezala grlo, pita se je li joj Bog stvorio djecu za grešnike ili ih je ona takve rodila. Odgovornima proglašava one koji su joj oduzeli mogućnost da ih hrani. Taj je iz njih stvorio zločince i odgovoran je za njihove grijehе.⁴⁰

Samoubojstvo je počinio jedan od usputnih likova s ceste koji je ostao bez igdje ičega. Softa donosi njegove suicidalne misli: »Oh! To je tako jadno i bolno! Zašto ne bi došla smrt najedanput, da mi rashladi svojim hladnim zagrljajem dušu i ublaži bolove? Da osjetim kako me stežu koščate ruke one najveće nakaze! Da mi svojim strašnim pogledom probode i dušu, i život, i misli, da ne vidim, ne čujem i ne osjetim više ništa. Smrti! O smrti! Blaženo smirenje bolesnih duša i natrulih života! Dođi!«⁴¹

Samoubojstvo je počinio muškarac koji je zdvajao nad društvom u kojem se jedni probijaju naprijed preko drugih, a on sam nema snage uhvatiti se u koštac s tim: »Reci joj (majci) da volim čovjeka i da rado umirem da ga ne ubijem u sebi, ali sam preslab da bih se mog boriti za njegovo oslobođenje.«⁴²

2.3. *Krada*

Softa će više puta spomenuti slučajeve u kojima ljudi krađu zato što su gladni. Glad ih je natjerala da pokušaju, a onda je dalje išlo samo od sebe. Neki su se s tim pomirili, kao Caca koja je još kao mala krala hranu.⁴³ Drugi su pak osjećali

36 Usp. Nm, 19–20.

37 Usp. Nm, 32.

38 Nc, 107.

39 Usp. Nc, 107.

40 Usp. Nc, 100.

41 Nc, 122.

42 Nc, 110.

43 Sumnjivi pita Cacu: »Ne stidiš li se krađe?« Ne znam. Ja sam u kući naučila da kradem jelo. Kada ne bi bilo dovoljno jela za ručak, ukrala bih od onoga što bi ostavljali za večeru. Kada si gladan, onda ne osjećaš stid.« (Nc, 17)

silan stid, poput Ivana⁴⁴, ili strah, kao mali Iko⁴⁵. Svima je zajednički roditeljski odgoj koji je branio krasti — oni koji bi krali dobili bi batine.

Glad, koja u Softe nije samo tjelesna potreba, nego više puta i glad za životom⁴⁶, ona je koja likove romana pretvara u lopove. Oni su toga svjesni, ali si ne mogu pomoći. Mišo i Matija nemoćno konstatiraju da se u mladih generacija takva pojava uzima zdravo za gotovo. »Prva misao i posljednja misao te djece je kako se najesti.«⁴⁷

2.4. Psovka

Pod psovkom ovdje podrazumijevamo neprikladan govor o kršćanskim svetinjama ili drugim stvarnostima. Iako nas zanima što Softini junaci psuju, ipak nam je prvotno razvidjeti situacije u kojima se služe tim neprikladnim govorom.

Prije svega, Softini junaci ne psuju bez razloga — psovka im nije poštapalica. Psuju kada su ljuti ili kada su pritisnuti težinom života. Većinom je to daleko više jecaj i bolni krik, nego obijesna uvreda nekoga ili nečega. Psovke se javljaju s interpunkcijom uzvika. Nerijetko su spojene nekim pitanjem.⁴⁸ Uočavamo da Softini junaci ne psuju bludne psovke, koje su u priprostom puku vrlo česte. Niti jednom se ne spominje omiljeni seoski »glagol« s pripadajućim objektima zemaljske i nebeske naravi.

Ako Softini likovi psuju Boga, to je uvijek s nekim teškim razlogom: gladni su, očajni, podcijenjeni, prevareni, napušteni ili ožalošćeni...⁴⁹ Božje ime će usput spomenuti u neobveznom razgovoru, kao zakletvu i uzrečicu, u raspravi i uvjeravanju, ili u čuđenju...⁵⁰

44 Usp. Nc, 17.

45 Iku je mučila savjest zašto je ukrao nekoliko žlica hrane: »Bože! Uvijek sam ti se molio i bio dobar, pa zašto si dopustio, da me vrag zavede, da ukradem? 'Zašao je malo s puta, da ga ne bi vidio tko, ako bi putem prošao, kleknuo, prekrstio se i počeo moliti krunicu svetoga Ante. 'O sveti Ante! Pa ti si bar vidio, da ja nisam htio krasti! Ja sam krao, ali nisam htio. 'Sjetio se, da je veća pokora, ako se kleči na golim koljenima. Zasukao je hlače i počeo molitvu. Kad je svršio i digao se, ugledao je, da su mu koljena krvava, ali boli nije osjećao. Osjećaj straha pred ocem, i poniženje, ako se sazna, da je jeo Kvesušino zelje, nadvladao je i bol. Kad je došao kući, hlače su mu bile krvave na koljenima.« (Djg, 23) Onda je od oca dobio batine.

46 Usp. Nc, 120.

47 Djg, 36.

48 Sumnjivi pritisnut gladu kaže: »ajku ti gadnu šta me mučiš?« (Nc, 9 i 12)

49 »Ta bogati!« psuje Sumnjivi zbog gladi (Nc, 11); majka jedne propale djevojke (Nc, 98); pekar, razmišljajući o tome kako je njegov rad jeftin i starac koji je ispunjavao prijavnice u uredu za nezaposlene (Nc, 103); mladić koji je zarađivao proseći po ulici (Nc, 103); seljak koji je slušao govor o samoubojstvu (Nc, 107); skitnica (Nc, 111); Sumnjivi zbog cijene od 4 dinara u prenoćištu (Nc, 119); seljaci, žaleći se zbog nepravde u otkupu žita (Nc, 20); Miše pod pritiskom teških misli i gladi koju je zatekao u domu (Djg, 41); Marko Juričin, našavši praznu kuću po povratku iz rata (Djg, 49); majke koje ispraćaju djecu na kolodvoru u Mostaru (Djg, 57); Markan, svjestan mogućnosti da izgubi zemlju. (Nm, 20)

50 »Po Bogu!« veli Jukur Antiši Ikanovom (Nm, 40–41); zakletva i uzrečica: »bogme« (Nm, 43); kavedžija Zeljko razgovara s glavarom o Srbima. Ovaj da potvrdi svoje riječi govori uzrečicu »bogme«

Psuje se i davao, točnije, »do đavola« se šalje sve ono što na neki način smeta: uši, nepoćudni suputnici, rat, pa i vlastiti muž i djeca...⁵¹ Nije rijetko ni proklinjanje. Ono je gotovo uvijek izraz nemoći. Proklinje se san, čas rođenja, a čovjek proklinje sebe sama...⁵² Svojim sadržajem tragično je Markovo prokletstvo. On, vrativši se iz rata kao padavičar i ne našavši ženu i djecu kod kuće, jobovski proklinje: »Proklinjem i onaj čas, kad si me rodila, majko! Ili ne... Ono mlijeko, kojim si me hranila! Zašto si me hranila? Zar ne bi bilo bolje, da i ne živimo?«⁵³

Kletve su nešto manje zastupljene⁵⁴, ali su zakletve brojnije. Njima se želi potkrijepiti vjerodostojnost onoga što se govori.⁵⁵ Uz spomenute, još je čitav niz ostalih pogrđnih izraza: Kučko! Ugursuze! Bolan! Pogrdlo! Ne bilo te!...⁵⁶

(Nm, 43); Liza susjeda potiče da brani muža joj Antišu: »Ama, Bog s tobom, kako?« (Nm, 116); trgovac malom Martinu: »Ja nisam milost Božja...« (*Brat*, 28); Joskan, želeći se vratiti natrag na ognjište: »(...) za Boga miloga, hoće da mi otmu zemlju!!« (*Vjekovi se smiju i plaču*, 67)

- 51 Jedan od putnika na cesti šalje do đavola uši. (Nc, 21); Desna strana (Mesar) šalje do đavola svoje suputnike i Bezdugu (babu Mariju) (Nc, 63 i 68, 69); Bezduga tamo šalje Desnu stranu (Nc, 64); Grizeljuša sina Iku (Djg, 15); Grizeljuša rat (Djg, 18); mali Iko protiv optužbe za krađu (Djg, 23); Marko suprugi Vranjki: »K vragu! I ne povraćaj mi se više!« (Djg, 85); Grizeljuša mužu Ivanu Zadrušiću: »Ti davle!« (Djg, 89); Miše, razmišljajući o vremenu prije rata (Djg, 101); Antiša Ikanov Jukuru o agama. (Nm, 40–41); Liza, razmišljajući o bolesnom mužu Dudaliću (Nm, 113); Netko: »Deder vraže jednu ličku...« (Rp, 160)
- 52 »Opet prokleti san!« veli Sumnjivi. (Nc, 11); Ivan Zadrušić (Amerikanac) proklinje puru od kukurušaka (Djg, 19); »Muči! Mukom zamukla!«, govori stara Zadruša (Djg, 42); Miše Zadrušin proklinje čas kada se rodio pred spoznajom da mu se djeca u gladi moralno kvare (Djg, 36); Marko zaklinje, tražeći djecu: »Oh, daj, pukni, grome! Razori i rastrgaj nas sve! Samo nas izbavi iz ovoga pakla!« (Djg, 50); I opet: »Miše! Živoga ti Boga, gdje su mi žena i djeca?« (Djg, 50); Miše nakon što su ga žandari uhvatili: »Oh pukni grome! Uništi me, sakrij ispred ljudske gramzljivosti i izbavi iz njihove podlosti.« (Djg, 76); Markan proklinje hodanje (Nm, 10); Franjo, vraćajući se s fronte, u Slavoniju teško proklinje iz straha u vlastitoj kući (Nm, 64); Mara, Markanova majka, nevjesti Andrijinici nakon što se ova odijelila: »Proketo ti bilo!« (Nm, 95); Janjin nevjerenčani muž (Nm, 129); Jure u Razlazu poznatih: »Oh, ne bilo ga!« (Rp, 149); Margeta zaklinje Boga i proklinje život nad spoznajom da mu je majka prosjakinja. (Rp, 156); Proklinje se kamen: »(...) ovaj prokleti kamen... Eh! Kad bi bilo zemlje, koliko kamena! ...« (*Novela*, 28); Proklinje sebe majka koju će zaklati četnici što dijete nije poslala u grad. (*Grančica na vjetru*, 45)
- 53 Djg, 51.
- 54 Žene kunu jednu koja je poslala s Turcima: »E, e, slana je ubila!«, »E, e, prisjelo joj, da Bog da!« (Djg, 81); Marko Vranjki: »I krstove si s njim pravila? A? Sapeli te oni, da Bog da.« (Djg, 84)
- 55 Iko se bojao da mu davao ne odnese dušu jer se krivo zakleo. (Djg, 23) I kasnije se Iko kune da nije pojeo zelje: »Nisam, bako, zdravlja mi. Onako me Bog pomogao, kako ti istinu govorim.« (Dok on to govori njegovi roditelji krađu u susjeda.) (Djg, 63); Dudalić za sebe veli da se zakleo Bogu i caru na vjernost (Nm, 24); malo dalje Dudalić se pod Markanovom optužbom pravda i krivo kune: »Bogom bi se zakleo, da ne lažem.« »Isukrsta mi, pobjegao je!« »Duše mi, Markane...« (Nm, 25); Zeljko kavedžija kune se Bogom »bogami ne znam«, te opet i »vogami«. (Nm, 43)
- 56 Zadruša psuje nejestu Grizeljušu što tuče unuka Iku: »Kučka jedna, je li? Je li te jako izbila?« (Djg, 15); Grizeljuša psuje Iku: »Ugursuze jedan« (Djg, 17); Zadrušić tuče ženu i psuje »Hej! Glupačo jedna!« (Djg, 19) i »Kučko jedna!« (više puta) (Djg, 20); Grizeljuša Iki nakon što se kleo: »Muči, bolan bio. Kako možeš dušu preklinjati đavlu. Sutra ćeš odmah na ispovijed.« (Djg, 23); Pastiri psuju kravu: »Ja–a–a bilava, bona bila, kud ćeš tamo?« (Djg, 34) Žene jedna drugoj na vrelu: »Kučko, pogrdlo jedna!« (Djg, 71); Vranjka Musuši Ivšinoj: »Što ti tu radiš, a? Je li, kučko jedna!« (Djg, 82); Ivan Zadrušić suprugi Grizeljuši: »Ti!... Ti to meni, pogrdlo jedna, a?« »Tko te nauči lajati, kučko jedna?« (Djg, 90); Jukur psuje agu: »Oh da, post mu se ohladio.« (Nm, 15); Stana ko-

2.5. Kršćanska nesolidarnost

Starac zvan »čovjek« upozorit će na tragične situacije međuljudskih odnosa: »Priča o izgubljenom životu i o tome kako dobra djela čine ljude dobrima, a kazna rađa mržnju.«⁵⁷ Gorka su Softina iskustva s onima koji se zovu kršćani, a djela su im drugačija. Preko Sumnjivoga u romanu *Na cesti* iščuđavat će se nad ljudima, i to onima koji se nazivaju dobrima i pobožnima: »Svira i pjeva u ime Boga. Pije i jede u ime Boga, sakuplja bogatstvo u ime Boga, kao da je to njemu potrebno. Kao da su i njemu potrebne pjevačice i svirači, dobro jelo i piće. Ta ti bi pobožni vjernici morali bar znati onu jednostavnu priču o bogatom mladiću iz Biblije, koji je pitao za savjet Isusa, kao i Kristov odgovor: 'Ostavi sve svoje bogatstvo i pođi sa mnom!' Zašto se ne drže toga savjeta. Umjesto toga oni pjevaju, piju i jedu, da ugone Isusu. I upravo s onim stvarima koje je on prezirao, hoće mu ugoditi i dati mu to u zamjenu za dobra djela.«⁵⁸

Solidarnost, koja je za Softu izraz vjerskoga raspoloženja, u romanu *Na cesti* rijetko se može sresti s obzirom na one kojima je usud nezaposlenost. Oni koji hodaju cestom brzo gube svoje ljudsko dostojanstvo. Starac koga su zvali »čovjek« za sebe veli da nije častoljubiv, ali mu je ipak drago kada ga netko oslovi sa »čovjek«. ⁵⁹ U takvom stanju i s tim karakteristikama likovi se trude pobuditi osjećaj samilosti u ljudi. Nerijetko, bez ikakva uspjeha.⁶⁰ Mesar sav ojađen izjavljuje: »Čovjeka iz deset kuća izbace napolje, dok u jedanaestoj dobije komadić kruha«⁶¹, i zaključuje da je pobožnost zločin. Ali ne svačija! Sumnjivi je imao drugačijih iskustava. Nekoliko starica mu je dalo jesti i ponudilo prenoćište. Njihov stav je prihvaćanje Božje volje i patnje kao sastavnog dijela života.⁶²

2.6. Novac

Softa Zadrušiću stavlja u usta misao: »Novac, brate moj, novac. On ti je poslije Boga prva moć. Za njega kupiš i carevinu. A ja ga imam.«⁶³ Usprkos ovoj rečenici

zama (ali i druge žene drugdje) »(...) ne bilo je... ne bilo te...« (Nm, 30) Antiša Ikanov Jurkuru oagama: »Gire ti!« (Nm, 40–41); »Ritni se kljusino! Makni, ne makla crkletino!« (Rp, 179)

57 Nc, 53.

58 Nc, 54.

59 Usp. Nc, 53.

60 Slastičar nekoj domaćici nazdravlja Isusa, a ona odgovara »Glupane jedan!« (Nc, 20); Mesar ima iskustvo s jednom babom: »Vražja baba! Najprije mi je počela pjevati, kako je to sve volja dragoga Boga, što je to tako, i da ona voli što je tako život težak, jer ćemo za ove patnje dobiti nagradu na drugom svijetu. Kada sam je podsjetio, da nas Očenaš uči: 'Kruh naš svagdanji daj nam danas, a ne ostavljaj ga za sutra', odgovorila mi je, da ja ne razumijem svete molitve, već neka se obratim i da ću onda sve razumjeti. Ja sam joj na to odgovorio, neka ona meni dade svoj kruh sada na zemlji, a kad joj se to mili, neka počeka na rajsku pogaču.« Nastala je svađa. Baba je mesara nazvala poganinom, skitnicom i sotonskim sinom. (Nc, 54)

61 Nc, 56.

62 Prva od njih mu je »radi Hrista« dala doručak da ne skapa od gladi. (Nc, 57) U drugoj pak kući gdje su prenoćili jednu noć gazdarica im je dala večeru, poprativši tu gestu riječima: »Ta, oni su Božja stvorenja (...) Ali Bog dragi sve vidi i zna.« (Nc, 23–24)

63 Djg, 11.

i akteru koji je izgovara, ipak se ne može reći da Softa sustavno ne razvija misao o novcu. On je indirektno prisutan kao sredstvo da se kupi hrana za sebe ili djecu, da se zadovolje niže potrebe i drugo, ali mora se priznati da su svi oni likovi koji imaju novac ili za njim pretjerano žude u Softe prikazani sivim bojama. Softa može zamisliti svijet bez novca, ali ne može zamisliti svijet bez rada: »Kad će se vojska glada pretvoriti u vojsku rada?« pita se na jednom mjestu.

3. Izvorni vjerski motivi

3.1. Vjerski običaji

Ovdje su u obzir uzeta Softina sjećanja na religiozne događaje i običaje koje je ponio sa sela i opisao u djelima. Seoski religijski ritam Softa najviše opisuje u *Danima jada i glada*. Tamo ćemo naći opise nedjeljnih misa, ali i one uobičajene seoske cikluse sadržane između zvonjave zvona, blagdana i vjenčanja,⁶⁴ pa i uobičajenih pozdrava.⁶⁵

Vrlo su živi opisi nedjeljnog okupljanja oko crkve u Rasnom. Na početku romana *Dani jada i glada* to su susreti radosti, pjesme, mladenačke objijesti: »Crkvice je mala, zato se obično misa održava na groblju. Svake nedjelje je tu živo i veselo, jer se narod iz pet sela na tom mjestu sastaje. Jedan sat prije mise počimaju dolaziti sa svih strana uz neprekidnu pjesmu momaka i djevojaka. Kao da se s četiri strane sastaju četiri goleme rijeke, sudaraju se i slijevaju jedna u drugu uz zaglušnu buku, a kroz nju se raznolike narodne pjesme tek malo čuju, kao negdje iz daljine melodiozni zvuk frule, ili sve nadglašujući pisak dipala...«⁶⁶ Kasnije će se isti motiv pojaviti još nekoliko puta, ali oslikan manje živim bojama.⁶⁷ Druge crkve Softa ne spominje.

Posebno se podcrtava svetost crkvenog prostora. Ona je povrijeđena samo dva puta: bitkom mladića na početku *Dana jada i glada*⁶⁸ i kasnije ulaskom vojnika

64 Ljudi paze kada zvoni »drugo zvono za misu« (Djg, 3); Janja i njezin odabranik Stanko razgovaraju o vjenčanju koje bi trebalo biti »oko svete Kate«, jer je takav običaj (Djg, 4); »Sunce je istom bilo iskočilo na misno doba...« (Brat, 28).

65 Janja naziva Stanku »Hvaljen Isus« (Djg, 12); Vranjka pozdravlja Marka s »Hvaljen Isus« (Djg, 83); Na pozdrav koji je Antiša Ikanov donio od mlinara Ivača, Jukur odgovara: »Bog ga pozdravio.« (Nm, 42); Pavo u Slavoniji svojoj kćeri Ružici nije »nazvao Boga« (Nm, 86); Iva pozdravlja ukućane s »Hvaljen Isus« (Brak bez ljubavi, 17)

66 Djg, 5; Na drugom mjestu: »Nedjeljno jutro donosilo je smirenost, olakšicu, neko razdragano iščekivanje nečega velikog, božanstveno lijepog, što će doći, olakšati teret, poljepšati put i obnoviti život blagim i tihim mirom.« (Djg, 25)

67 »Selo se slijevalo nedjeljom k crkvi kao roj pčela na sočni cvijet. Tu, tu k Bogu, k njegovoj kući, k vrelu njegove moći! — kričalo je u njihovim dušama. Išli su kao žedan na vrelo, uvjeren, kad se napije, da ne će više žedniti. I ako glad nije prestajala, i ako su dolazila pisma od muževa i djece majkama i ženama kao krikovi ranjenih tjelesa i ispaćenih duša, oni su svejedno svake nedjelje dolazili i molili se. Boli i patnje nisu prestajali, ali su nalazili mir u duši. Za njih je to bilo dovoljno. Ulazili su u crkvu u nijemoj tišini, kao da idu na svoj sprovod.« (Djg, 29)

68 Usp. Djg, 4–8; Žene bježe i sakrivaju se u groblje: »Ta valjda ne će ta prokleta mladarija oskvrnuti i sveto mjesto?« (Djg, 6) Jedan je mladić, nakon što je čuo za fratrovu kletvu, htio udariti kamenom na oltar, » (...) ali ipak, duboko ukorijenjeno poštovanje prema crkvi zadržalo ga je od toga.« (Djg, 7)

Joze Pinjuhova u crkvu.⁶⁹ Svetogrdnim je shvaćen čin kada je pred Prvi svjetski rat u crkvu bačena bomba za vrijeme mise.⁷⁰ Susjed, koji je Dudelića doveo polumrtva doma, o onima koji su dolazili s mise rekao je »prdekteri od mise«.⁷¹

Osim opisa crkve, u Softe je više puta zastupljen motiv zvonjave zvona. Kada izriču najdublje osjećaje ili kada se prisjećaju lijepih dana, onda njegovi junaci kao da čuju zvono.⁷² Zvono podsjeća na vječnost, ali i budi savjest.⁷³ Ipak, ta ista slika u Slavoniji je drugačije predstavljena. Stavljena je u kontekst spletke strinke Tereze Staroševićeve oko vjenčanja Antuke Markanova i Ružice. Kao da zvuk zvona ide negdje daleko povrh glava aktera radnje.⁷⁴

Softa je u svoje pričanje unio i nekoliko legendi. One su posebno zastupljene u romanu Dani jada i glada. Djeca su najviše pod utjecajem različitih legendi i priča, ali i rata, gladi, straha, svađa, batina, plača, strašnih priča o vukodlacima i neizvjesnosti. Sve se to ispreplelo u njihovoj duši i oblikovalo u nešto što ih je mučilo.⁷⁵ Nekoliko legendi govori o vragu, i to o stanovnicima koje su vragovi potjerali iz kuće i pretvorili u svoj dom⁷⁶, o nastanku duhana⁷⁷, o utvarama u Markanovoj kući⁷⁸, o vješticama i nevremenu koje uzrokuju⁷⁹, o strašnom Božjem sudu kojem prethode rat, suša i glad i o antikristu koji će se roditi od brata i sestre, odvracati ljude od Boga, okretati vodu uz planine i praviti svakakva čudesa.⁸⁰ Ne-

69 Usp. Dlg, 30.

70 Jedan je od uhvaćenih govorio da je poslan od kneza Nikole. (Dlg, 4)

71 Usp. Nm, 115.

72 Iko mašta: »I popeti se u zvono, ono veliko crkveno, upravo onda, kad zvoni i slušati, kako bruji.« (Dlg, 17); Stanko piše Janji s bojišnice: »Činilo mi se, da s tobom čuvam koze i vraćamo se iz popasa. Iz daljine odjekuje rašanjsko zvono i poziva na misu.« (Dlg, 41)

73 Usp. Nm, 10–11.

74 »A povrh sela i nadglašavajući sve odjekivao je pozdrav zdravemarije, kao glas dobrog starčića, koji govori: Ajdete ljudi, dobri ljudi, moja mala dječice. Ajdete, skrušite se i odmorite se. Ajdete, ajdete...« (Nm, 47)

75 Usp. Dlg, 26.

76 Stanovnike te kuće protjerali su vragovi. Uvečer, kad bi sjeli večerati, vrag bi se ukazao na pragu i smijao im se; a kad bi žene mele mlijeko, u njemu bi im se pokazao vrag. Jedne noći vidjela ga je jedna žena čak na sebi. Onda je tih ljudi nestalo. Nitko ne zna, što je s njima bilo. U kamenju se vidi velika zmija. Ona čuva đavlov dom. (Dlg, 22)

77 Vrag je posijao duhan i tražio od čovjeka da pogodi što je posijao. Kako čovjek nije uspio pogoditi, zatražio je pomoć od svoje žene. Ona je od vruga iznudila da se sjeme zove duhan. U narodu je vjerovanje da je duhan posijao vrag, a sve drugo stvorio Bog. (Dlg, 59)

78 Nakon smrti stare Jurice pričalo se da se oko kuće čuju glasovi i viđaju utvare. Nekoga je blizu te kuće napala kvočka s pilićima, on se razbolio i ostao u postelji tri tjedna. Vele da je to zato što je stara umrla gladna, pa dolazi kazniti nevjestu. O takvima se vjerovalo da mogu dolaziti samo između večernje Zdravomarije i prvih pijetlova. (Dlg, 80)

79 Ljudi iznose križeve i moći, mole se Bogu da grad zaobide njihovo mjesto. Tada vide i različita znamenja (orla pred oblakom, vješticu), pucaju iz pušaka, iznose kove i tepsije i lupaju o njih, prepričavaju priče o vješticama, da se one zastide i pobjegnu. Kada ni to ne pomaže, onda prepričavaju druga vjerovanja. Jedno od njih je o djevojci u Duvnu koja uzme četiri zrna pšenice, stavi ih u križ, a u sredinu zrno krštene soli, okrene se na lijevoj peti tri puta naopako i pretvori se u što hoće. (Dlg, 73)

80 Usp. Dlg, 66.

što je drugačiji kolorit praznovjerja u Slavoniji. Tamo su u prvom planu Cigankine vradžbine i nedjela.⁸¹

3.2. *Molitva*

Softa u svojim romanima spominje molitvu. Ovdje pod molitvom shvaćamo obraćanje Bogu, onako kako to čine katolici. Softa je uvjeren da čovjek iskreno moli samo u nevolji, odnosno ako traži ispunjenje i ostvarenje svojih želja, a kada zahvaljuje to su samo riječi, rijetko osjećaji.⁸² Iako spominjana usput, molitva doprinosi izricanju dramatičnosti stanja situacije u kojoj se molitelj nalazi. Gotovo isključivo, molitve su sredstvo žena, i to najčešće majki, počevši od uobičajenih dnevnih događanja popraćenih riječima: »Ako Bog da«, do onih ozbiljnijih koje se tiču života i smrti.

U romanu *Nemirni mir* Softa daje opsežan prikaz večernje molitvene točke u seljačkoj obitelji u Hercegovini.⁸³ Moli se kod ognjišta. Nazočna je cijela obitelj, a majka je ta koja sakuplja na molitvu. Svatko sjedi na svome uobičajenom mjestu. Najstariji muškarac započinje molitvu i on je predmolitelj. Govori prvi dio molitve, npr. Očenaš, a ostali u glas nastavljaju drugi dio. On pazi i na molitvenu disciplinu: »A Jukur bi odmah povisio glas, čim bi vidio, da netko bludi mislima po drugim stvarima, ne sluša molitvu za njezina trajanja.« Molitva se sastojala od niza preporuka: »Evo, izmolit ćemo tri očenaša, tri zdrave Marije i tri pokoj vičnji na čast sviju svetih, ne bi li svojim zagovorom isprosili u Svemogućeg upokaj duše našeg Andrije i Ivana. Oče naš...«⁸⁴ Prilikom molitve nije se ni pušilo.⁸⁵

Češće spominjana molitva je ona nastala iz straha pred nekom opasnošću, bilo to za vlastiti život ili za život druge osobe. Ova vrsta molitve je kratka, rekli bi »strelovita molitva«. Upućena je Bogu.⁸⁶ Isus se ne spominje često.⁸⁷ Ne spominju se ni sveci, osim tek na kojem mjestu Majka Božja⁸⁸ i sveti Ante⁸⁹.

81 Strinka Tereza razgovara s Cigankom Milevom, nakon što ju je na nju uputio svak. Tereza je izgleda prije s njom trgovala (možda da se riješi djece), ali ovoga je puta tjera: »'Od kuće mi vraže! Ne treba mi tvoje molitve! Znam, zašto si došla! Nu ovaj put uzalud! Odmakni se, križ te potro! Pljunu kroz prozor, zatvori ga, prekrsti se, iako ne vjerovala u Cigankinu moć. Uze blagoslovljene vode i poškropi kuću.« (Nm, 107)

82 Usp. Nm, 44.

83 Usp. Nm, 39–40.

84 Nm, 44.

85 Softa je jedno svoje razmišljanje predstavio kao Jukurovu molitvenu preporuku: »Evo, izmolit ćemo tri očenaša, tri zdravemarije i isto toliko slava ocu, na čast i slavu Boga i njegove muke, podnesene na križu, a od nas u znak zahvalnosti, što nas je oslobodio muka agiluka. I molimo Svetoga Duha, da nam ojača naše duše, da uzmognemo ostati čisti i u najvećim mukama, koje bi nam mogle doći od ovih novih i nepoznatih gospodara. Amen.« (Nm, 44)

86 Zadruga se moli Bogu da oprosti zakletvu dušom njezinom unuku Iki (Djg, 24); Žene padaju na koljena i mole za svoju djecu nakon što su vidjele napad padavice u Marka Juričina (Djg, 50); Žene, dok idu prositi zazivaju: »Za Boga (...) Bog zna (...) Bog će sačuvati...« (Djg, 65); Žene mole za kišu: »Bog neka nam se smiluje« (Djg, 66, 67), ali i da Bog sačuva od grada (Djg, 73); Nakon što bi čule nešto nepoćudno uzvikivale bi: »Bože mi oprosti!«, i »Vrag ne spava!« (Djg, 81); mole za djecu da ih Bog sačuva od iskušenja u Slavoniji: »E, e, neka ih Bog sačuva!« (Djg, 81); Starica majka

Bolno je upečatljiva molitva žene iz romana *Dani jada i glada*: »'Za Boga, za tebe, vjerno živim i strpljivo podnosim bičeve života! Čuj me, Kriste! 'Šaputale su i kuckale se šakom u prsa.«⁹⁰ A dubokom iskrenošću ističe se Ivina molitva: »Bože moj, Bože, zašto sam ja tako nesretna? Nisam ružnija ni nevaljalija od svojih druga. Moje su kože prije drugih na brdu, posljednje u jagnjilu. Pletem lijepo i predem brzo. Vreteno mi se vrtilo kao zvrk, a pet igala ubada neumorno i zabada kao pet mravi... Šta je to? Ili sam ti, Bože moj, nešto teško zgriješila? (...) Ma nisam...«⁹¹ Nešto je drugačija molitva strinke Tereze. Kad je naumila vjenčati Ružicu i Antuku, ona moli, ali njezina molitva je u zapovjednom tonu: »Bože, daj mi to!«⁹²

Muškarci rjeđe mole. Markan, nakon povratka s bojišnice, moli vrlo kratko: »Hvala ti, Bože, na darovima, koje si mi danas dao, i molim te, daj mi snage, da i dalje mogu živjeti po tvojim zakonima«⁹³, dok njegov brat Bariša ima drugo iskustvo: »Večernja kućna molitva i vjekovni kućni red gonio ga je u očaj, jer je navikao na psovku radničkih krčama i njihov nered.« (Nm, 54) Lovro razgovara s bobicom Čolakušom, a njegova molitva više ima prizvuk dobrih želja povodom rođenja sedmog sina: »Da ga Bog poživi... Da mu da zdravlja... «⁹⁴ Jedan vojnik, ubojica, preporučuje da se moli za njega: »Kaži im, da sam ubio čovjeka, i nek se mole za oproštenje, da mi barem duša ne ode u pakao.«⁹⁵

3.3. Vjerski službenici

Kada spominje vjerske službenike, onda su to u Softe isključivo fratri, i to oni u Hercegovini. Tek će jednom upotrijebiti izraz »popovi«⁹⁶, ali kontekst upućuje

moli za svoga Markana koji je na bojišnici da ga Bog sačuva od ubijanja (Nm, 19–20); Luca u »Razlazu poznatih« moli za svoga muža (Rp, 181).

87 U romanu *Na cesti* Kost se, raspravljajući o smislu svijeta, obraća Lijevoj strani i govori o Čovjeku pisanom velikim slovom: »Jedanput mora doći vrijeme, kada će zemljom zagospodariti Čovjek. I onda će cijela prošlost čovječanstva polagati račun pred tim Čovjekom.« (Nc, 31) Na drugom mjestu jedan prevareni i osiromašeni Ličanin, opisujući svoje stanje, govori Sumnjivom: »'Izderao sam se kao Isus i zamazao kao krmak. Otišle su i pare, i krava, i ja, sve davlu. Eto, vidiš što mislim i zašto mislim' 'Hja, šta ćemo, prijatelju. Svatko nosi poneki teški križ' 'Da. Ali jedanput bi trebalo olakšati križeve'« (Nc, 74) Potom, u poglavlju koje nosi naslov »Rođenje životinje na grobu čovjeka« Sumnjivi razmišlja o tome kako su stoljećima ljudi vjerovali da je to »(...) tijelo koje je Bog tamo objesio da noćnim putnicima osvjetljuje staze. A sada dolaze djeca tih ljudi s nekakvom naukom i pričaju da tamo živi ili je živio svijet koji je ono nebesko tijelo preoravao i možda po njemu sadio kukuruze kao mi po zemlji.« (Nc, 68)

88 U *Braku bez ljubavi* Iva moli Majku Božju da je sačuva od neželjene udaje: »Majka me Božja sačuvala, kako je ružan! O ne daj mi ga Majko Božja! ...« (*Brak bez ljubavi*, 17)

89 Iko je molio: »Zašao je malo s puta, da ga ne bi vidio tko, ako bi putem prošao, kleknuo, prekrstio se i počeo moliti krunicu svetoga Ante. 'O sveti Ante!... 'Sjetio se, da je veća pokora, ako se kleči na golim koljenima. Zasukao je hlače i počeo molitvu. Kad je svršio i digao se, ugledao je, da su mu koljena krvava, ali boli nije osjećao.« (Djg, 23)

90 Djg, 25–26.

91 *Brak bez braka*, 16.

92 Nm, 106.

93 Nm, 44.

94 Usp. Brat, 25.

95 Djg, 40.

96 Usp. Nc, 57.

na to da je htio reći »(svi) svećenici«. Slobodni smo pretpostaviti da se nakon što je otišao iz Hercegovine Softa nije previše družio s klerom niti zalazio u crkvu. Tim duhom odišu njegova razmišljanja, a slike koje donosi tipična su sjećanja iz mladenačkih dana, nerijetko obilato začinjena kasnijim iskustvima razgovora s ljudima koji nisu vjernici.

Kako je Softa rođen i odgojen u Hercegovini, nije mogao mimoći fratre kao obrazovane i vrlo utjecajne u narodu. Taj utjecaj Softa ne previda, ali ga tumači na svoj način, i to točno onako kako to čine svi oni koji su dugo izbjivali iz Hercegovine: sve gledaju drugim očima, i prvo što im počinje smetati je silan utjecaj duhovnih vođa.⁹⁷ U drugim kontekstima priznat će da žali za osjećajem nevinosti i povjerenja prema njima.

Iako je roman *Na cesti* gotovo sasvim areligiozan, ipak donosi jednu vrlo važnu dvojbu. Ona se tiče načina komunikacije s Bogom. Mesar i Caca su pričali o nekoj babi koja je pljuvala popove, tvrdeći da joj ne trebaju posrednici prema Bogu i da se, otkako je u direktnoj vezi s njim, mnogo bolje osjeća.⁹⁸ Mesar i Caca su relativno negativni likovi u romanu. Softa bi vjerojatno mogao potpisati glavninu onoga što govori ili razmišlja Sumnjivi, ali u ovoj zgodi Sumnjivi šuti. Spomenuta dilema više se ne pojavljuje u djelima, pa možemo pretpostaviti da dobrim dijelom izriče i njegovo mišljenje, a možda i ponašanje.

U *Danima jada i glada* fratar se pojavljuje znatno više puta, ali njegov spomen je usputan. Iznimka je fra Blaž. On je zaklinjao mladiće da se ne tuku prije mise, a kako nisu htjeli poslušati, anatemizirao ih je.⁹⁹

Drugi kontekst u kojem Softa spominje fratra u *Danima jada i glada* je ratni: netom što su donijeti glasi o ratu i podijeljeni pozivi, fratar ima zadatak pripremiti ratno raspoloženje u narodu.¹⁰⁰ Prema Softi, iako je fratar relativno lako prepustio ljude nebeskom prokletstvu, to baš nije tako lako išlo s ovim zemaljskim. U njemu je oslikao duševnu borbu između onoga što nebo traži (Ne ubij!) i onoga što je naređivao zemaljski gospodar. Kao i Dudalić u *Nemirnom miru*, i fratar se odlučio za ove zemaljske gospodare i održao kraći govor prepun proročkih vizija budućeg sukoba. Popodne je blagoslovio oružje.¹⁰¹ (Teško da ljudi koji su se do-

97 Skrenut će pozornost i na to da priprosti puk ne razumije ništa od mise na koju ide (latinski jezik). (Nm, 59–60) Otrilike toliko razumiju i ono što im fratar propovijeda.

98 Usp. Nc, 57.

99 Fra Blaž je došao u Rasno s namjerom da izmiri zavadena sela i spriječi nedjeljne bitke mladića. Pokušavao je na razne načine: zajedničkom igrom, podmićivanjem, opraštanjem nekih grijeha, vinom, i na kraju se i sam s njima htio tući. Kako ništa nije pomoglo, ostalo mu je samo prokletstvo. (Djg, 5–6) Softa je bio dječak kada se sve to događalo, ili je čuo starije kako o tome pričaju, a maglovito opisuje i obred anatemiziranja: »(...) paleći kandilo i kadeći pred razapetim Kristom.« (Djg, 7)

100 Usp. Djg, 7.

101 Dalje: »Ovaj rat, ovo nije rat... ili... da, ovo je rat gori nego s Turcima, kad ste vi stari kod kuće napunili pušku, otišli na bojište, ispalili je i vratili se opet kući, da je napunite. Ovo će biti strašniji i vi ćete ostati tamo mjesece, a možda i godine. Bog vas pratio, i ja vam želim sretan put, pa neka je blagoslovljeno oružje, s kojim ćete poći... « (Djg, 7–9) Gotovo ista rečenica je i u romanu *Na cesti* kada Lijeva Strana citira fratra sjećajući se blagoslova prvih regruta: »Nije to rat kao sa Turčinom. Kod kuće napuniti pušku, otići na bojište, ispaliti i vratiti se kući po barut.« (Nc, 30)

podne tukli kamenicama, popodne najedanput imaju oružje!) Je li možda Softa mislio kako bi bilo bolje da je pozvao ljude da ne idu u rat? Nigdje to nije izričito rečeno, ali može se uzeti kao opcija.¹⁰² U fratrovu govoru izrečena je misao da je rat bič Božji. Vidjeli smo da se ona provlači kroz cijeli roman: domaćima kao oslo-nac, a povratnicima iz rata kao nemila obmana.

Naredna uloga koju ima fratar u *Danima jada i glada* je organiziranje odlaska djece u Slavoniju. Prikazana je zgoda ispraćaja na kolodvoru u Mostaru.¹⁰³ Protuteža fratrovj želji da se djecu da u Slavoniju kako ne bi pomrli od gladi je prikaz Markove agonije dok traži ženu i djecu, Vranjkine nemile sudbine, Janjine tragedije i sudbine brata joj Antuke, te u konačnici i usuda samoga Markana.¹⁰⁴ Isti model je i onda kada je fratar naložio da se moli za kišu — pao je grad i uništio svu ljetinu.¹⁰⁵

U *Nemirnom miru* opisao je raspoloženje malog Stanka kojega su poslali u fratre, točnije fratarsku školu. Dječja duša o fratru govori i razmišlja kao o sluzi Božjem, učenom čovjeku, onom koji slavi misu i blagoslivlja puk. Njegov život budi duboko strahopoštovanje u ljudi. Čast je imati fratra u obitelji.¹⁰⁶ Ali i ovdje imamo kontrast. Ovoga puta to je podrugljivost Ikeše, Stankova brata, koji ga je do-pratio do samostana.¹⁰⁷ Ikeša sluša Lelu, a ona za fratra veli da to je moralni žan-dar kojem se ne treba ispovijedati.¹⁰⁸

Od Stanka fratri traže troje: treba slušati, naučiti se redu i svladavati svoje že-lje. Brat mu Ikeša živi drugačije: zavadio se sa stricem Markanom (nije slušao), tukao se sa svima i nadničario (nije se naučio redu), i živio nedolično sa ženama (nije naučio svladati svoje želje). Stanko je dobio novu baštinu, a Ikeša je svoju prokockao.¹⁰⁹

U *Nemirnom miru* Markan, sjećajući se svoga boravka u ratnoj bolnici, spomi-nje časnu sestru. Sa svojom bijelo umotanom glavom podsjećala ga je na bijele janjce. (Nm, 9–10) Ista ga časna sestra ispraća iz bolnice. Ona ga oslovljava »dijete Božje«, »Bog s vama«, »Sinko Božji«, a on je kivan na svoju sakatost. Također, časna upozorava Markana da svatko nosi svoj križ, a on joj odgovara: »Ja sam jedan križ — siromaštvo — ostavio kod kuće. Jedva sam ga nosio s dvije noge, a kako ću ga držati na jednoj nozi.«¹¹⁰

102 A narod (ili sam pisac) je gledao »... svojim metalnim očima s čudnovatim izrazom lica, za koje bi se istodobno moglo reći, da ga ismijava i sažalijeva.« (Djg, 9)

103 Usp. Djg, 57–58.

104 Marko je potjerao suprugu Vranjku i izgorio na vlastitu ognjištu, Janja je postala prostitutka, Antuka je oženio ženu koju nije volio i trpio Terezu, Markan je s ostatkom obitelji došao za djecom u Slavoniju...

105 Zadruga veli: »U nedjelju je fratar naredio, da se svaku večer izmoli tri očenaša, da Bog dade kiše, ama, Bože mi oprosti, kao da ni to više ne pomaže. Eto već, otkad je zasušilo, molimo svaku večer, pa još ništa.« (Djg, 67)

106 »Baka Mara uzdahnu i u sebi zaželi: 'Eh, Bože moj, da mi je to dočekati!'« (Nm, 59–60)

107 Usp. Nm, 59–60.

108 Usp. Nm, 97–98.

109 Usp. Nm, 109–110.

110 Nm, 11.

Nekoliko opaski na kraju

Sa svom obazrivošću prema vrijednosti i opsegu djela koje je Softa ostavio iza sebe, valja reći ovo:

Prvo: Ne bi valjalo Softine dijaloge o Bogu i vjerskim službenicima shvatiti kao njegova prisjećanja na ondašnje razgovore na selu. Ti dijalozi su pišćeve prosudbe iz pozicije trenutka u kojem je pisao, a ne trenutka u kojem je proživljavao određeni događaj. Jedan nepismeni čovjek na selu, a u romanu *Dani jada i glada* osim malog Ike svi su nepismeni, neće o Bogu govoriti kao o krvoloku, proždrljivcu ili besposličaru. Suočen s teškim iskustvima, on će govoriti ne o Božjoj nemoći, nego o snazi zla. Otuda su riječi koje Softa imputira Sumnjivom, Miši ili Leli tek refleksija, a ne opisi učenih rasprava u Hercegovini između dva svjetska rata. Prešućuje li Softa namjerno ondašnje razgovore o tim temama ili mu ih je teški život izbrisao iz sjećanja?

Drugo: Softini romani, a posebno zadnja dva, iako govore o selu, gotovo da nemaju ničega ruralnog, folklornog. Tu se javlja jedna modernija svijest i psihologija. Donekle je to posljedica Softina zanimanja za pojedinačne likove i sudbine, a manje za kolektivni život sela. U rijetkim trenucima, kada na površinu izbija ta važna, ali ovdje zanemarena sastavnica seoskog miljea, uočiti će se motivi odlaska na misu i povratka s nje, zajedničke molitve, osude nemoralnog ponašanja žena, pa i tučnjave... Je li Softa bio svjestan da je kolektivna vjera i zajednički sustav vrijednosti taj koji je sačuvao selo i njegove likove na okupu i u predviđenim moralnim normama, za razliku od onih koji su otišli u Slavoniju i izgubili se? Prešućuje li to namjerno da bi nas same naveo na taj zaključak? Čini se da je riječ o nenamjernoj omašci i misaonom nedostatku.

Treće: U više navrata Softa će naobrazbu staviti kao sredstvo koje može zamijeniti vjerske norme i čuvati čovjeka od onoga zvjerskog u njemu. Za neobrazovane rezervirana je slijepa vjera i »fratrova propovijed«. Priznajemo da obrazovani čovjek lakše usvaja neke norme ponašanja. Ali visoka naobrazba ne jamči visoku moralnu svijest. Iskustvo nas tome uči. Upitajmo se na ovom mjestu i sasvim usput nije li i ono što se uči na selu »dok se nosi napoj« jedan oblik naobrazbe. Šteta što u Softin vidokrug nije ušla već spominjana kolektivna svijest sela.

Četvrto: Spomenuli smo da je Softin govor o Bogu gotovo uvijek u kontekstu razmišljanja o smislu života, spora s tradicionalnim nazorima na svijet ili u psovci. U svoj ring on izvodi neuke seoske sugovornike s fratarskim Bogom, te im suprotstavlja rat, bijedu, glad, ubijanje i ostala zla ovoga svijeta. Softa će s pravom zaključiti da ako Bog tu ne može pobijediti, on je ili besposlen, ili krvolok, ili ne postoji. Međutim pitamo: nije li to ring u kojem Bog ne treba biti? Ne bi li ovdje Softin pravi protivnik bilo zlo? Ako bi Softa krvolokom, besposličarom i fratarskom suvišnom pričom nazvao Zlo, onda bi to bio »drugi par opanaka«. Tada bi Softa i sam tražio neko biće koje će mu dati smisao života te ga zaštititi od te bijede i patnje, a to je Bog. Softini sugovornici, neuki seljaci koji nose napoj, naučili su

tako pristupati stvarnosti, ali Softa je, kako i sam kaže, to izgubio i zbog toga duboko žali.

Zaključimo članak ovako: iako je Softa puno učinio na svome samoobrazovanju koje je hvale vrijedan pothvat, ipak se mora uočiti da mu nedostaje jedno metafizičko promatranje stvarnosti, prije svega ono o zlu kao privaciji, nedostatku dobra. Literatura koju je čitao to mu nije mogla pružiti, a odlomci posuđeni iz nje tako neprirodno strše na tvrdom hercegovačkom kamenu. Šteta što nije naišao na nekoga tko bi ga vratio na onaj put vjere kojim je hodio mali Iko. Mnogim stvarima u životu bi pristupao na drugačiji način. Tada bi dijalozi puni pobune protiv nepravednoga, besposlenoga i krvoločnoga Boga bili bi suvišni; postali bi svjedočanstvo vjere u Boga koji ljubi, brani i prašta.

Dodatak

Na promociji *Sabranih djela Ivana Softe* (izdavač Matica hrvatska, ogranak Široki Brijeg) na Širokom Brijegu 16. prosinca 2006. godine, urednik izdanja g. Ivan Dugandžić (Hrasno) uputio nas je na knjigu: Sivrić, Ivo, *Čovjek i smrt*, Crkva na kamenu, Mostar, 1993. Budući da sam tada ovaj članak bio dovršio, kao dodatak donosim ono što autor piše u poglavlju pod naslovom: »Kako je umro Bog u Ivanu Sopti« (str. 98–101).

Autor tvrdi da je Softu poznao i počeo s njime prijateljevati u jesen 1943. godine u Zagrebu. Kaže da je bio vrlo nadaren čovjek i da je imao književni talent. »Naši susreti i razgovori bili su dosta ugodni. Rijetko smo kad 'tupili' jezike o politici i političkim zbivanjima. Ivan bi uvijek nekako 'zakormilario' svoj razgovor u neka teološka pitanja. Svaki je dan čitao Sveto pismo. Najviše je vrtio i 'kopao' po poslanicama sv. Pavla, i uvijek je imao upita. Istini za volju moram priznati da sam se u početku malo plašio njegovih pitanja: Jadnom čovjeku teško je priznati da ne zna sve. Tu su bili razgovori o životu, smrti kao i uskrsnuću. Kad sam ga kasnije uvjerio da nitko ne zna riješiti sva pitanja i protumačiti sve tekstove sv. Pavla, naši su razgovori i diskusije tekli spontano. I obojica smo se pomalo njima bogatili. Kako već ranije spomenuh, Sopta je bio vrlo bistar čovjek i prodirao je u srž problema. A pri svemu ovome bijaše jasan i nenametljiv. Ipak je nosio u sebi neki mali prizvuk boemskoga. Materijalna ga dobra nisu puno zanimala. Glavno mu je bilo da ima najnužnije.

Kad sam se s njim upoznao, upravo je dovršavao novelu *Kako je Bog umro u meni*. (Ovu novelu Sopta je osobno povukao iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu i ona nije sačuvana. Gospodin Dugandžić mi je ispričao svoje viđenje događaja koji je u njoj oslikan.) Novela je zamišljena na vrlo dramatičan i potresan način, vrvi živim opisima doživljaja Ivane Sopte. To je on zaista sve doživio i proživio, te popratio svojim spontanim primjedbama. Ništa nije namješteno, sve teče skladno i odmjereno. I po pripovijedanju i pisanju Ivana Sopte Bog je na smrt

obolio u njegovoj duši jedne ljetne nedjelje oko osam i pol sati ujutro u Rasnu kada je zazvonilo prvo zvono za svetu nedjelju misu. Bog je bio već mrtav u njegovoj duši iste nedjelje oko četiri sata poslije podne. Zapravo, ova njegova novela opisuje ovaj vremenski razmak od sedam i pol sati, u kojem Bog umire — ili još bolje: Bog nestaje iz duše Ivana Sopte.

Nakon što sam pročitao neke dijelove novele u rukopisu, rekao sam Ivanu: — *Nešto noveli nedostaje! Sve lijepo teče, razvija se, opisi tvojih doživljaja potresaju, dočaravaju, uvjeravaju, istinski djeluju, ali nikako ne mogu vidjeti u pripovijesti dovoljan uzrok što je stvorio takvu lomljivu da konačno i Bog u tebi umre, da ga nestaje.* — *Fra Ivo*, odgovorio je Ivan, *imaš pravo. Nisam htio spomenuti osobu koja je sve to prouzročila, jer bih se ogriješio o ljubav.* (Dotična osoba već je tada bila mrtva i bila je dosta poznata.) *Sigurno bi novela prouzročila sablazan. Zato sam se radije ograničio samo na opis zbivanja u svojoj duši.* On mi je čak pripovijedao i detalje što su prouzročili nestanak Boga iz njegove duše. S njim sam se složio da je dobro učinio, jer da je u tom slučaju uzeo i fiktivno ime to bi također stvorilo sablazan, iako bi opis stvarnog događaja uvelike pridonio razjašnjenju i dramatičnosti pripovijesti.

Sopta mi je pričao u detalje o svojim osjećajima nakon što je nestalo Boga u njegovoj duši. To je bila pustoš i potpuna praznina koja je zjapila užasom. Sve ga je to strašno boljelo i veoma je trpio. To je bilo neobično duševno stanje. Ovo zapravo nije značilo za Ivana Soptu da je u njemu bilo iščeznuće i nestanak Boga — to je zapravo bila smrt Boga za njega samoga. Ako Boga nema u njemu i za njega, onda mu Bog nije važan. Možda je ovakvom njegovom stanju pridonijela i činjenica da je kao seljački sin iskusio i doživio svu ljepotu i ugodnost vjere, tj. stanje kad se čovjek osjeća lijepo i sigurno. Njemu je Bog strahovito nedostajao. Također mi je pričao kako je to bio težak i naporan posao ponovno pronaći Boga i sagraditi most između Njega i sebe. Pokušavao je na sve načine ponovo doći do Boga.«

*SPEECH ABOUT GOD AND OTHER RELIGIOUS THEMES IN THE
WORKS OF IVAN SOFTA*

On the Occasion of the 100th Anniversary of his Birth

Draženko Tomić

Summary

The literary works of Ivan Softa come into being in a world of confused values, lawlessness and chaos. Softa portrays the lives of impoverished labourers, hoboes and peasants during and after World War I and places a special emphasis on life in the villages of Herzegovina. Conspicuous and provocative speech about God and other religious themes as well as accounts on religious customs occur in his novels most often as the character reflects on the meaning of life, but also when treating conflicting world views (traditional vs. contemporary) or abusive language. In this essay we have cited and analyzed these passages always keeping in mind that Softa had no education in theology nor in philosophy, and that he was a peasant who had endured much suffering in the course of his life.

Still, we could not overlook the fact that Softa's particular speech about God is not characteristic of the villages of Herzegovina (though perhaps his speech on abusive language is), and that key passages dealing with it, obviously borrowed, somehow jut out in an unnatural way from the hard Herzegovinian rock. We also offered a criticism which should not be taken lightly, and that is that Softa made no reference to the collective faith and the common value system as being an extremely important component of village life, and we expressed our regret that he did not have the opportunity to speak with someone who could have pointed out to him the potentialities of philosophical speech about God and the problem of evil in the world.

Key words: Ivan Softa, a writer of the Herzegovinian village, God and religious themes